

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLANI ATATÜRK DEVRİMİNİN BAŞLANGICI

GOTTHARD JÄSCHKE

Türkçeye Çeviren: NİMET ARSAN

Mustafa Kemal Paşa, Sultan'ın iradesiyle mıntıkada dahilî asi-yişi iade etmek için, gerçekte Türkiye'yi yabancı işgalinden kurtarmak amacıyla, şaşılacak derecede geniş yetkiye (vâsi salâhiyete) sahip olarak¹ Samsun'a hareket ettiğinde, bunun ancak tek bir kararla mümkün olacağını anlamıştı: "Hâkimiyet-i milliyeye müstenit, bilâ kaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek"². Bu maksatla Hükûmete ve Padişah'a karşı ayaklanması gerekiyordu. Fakat milletin büyük bir kısmı ona hâlâ canla başla bağlı olduğundan, gerçek hislerini saklamak zorunda kaldığını anladı. Bu nedenle Sultana sadakatını tekrarlayarak teyit etti ve Damat Ferit Paşa Kabinesiyle ilişkiler kesildikten sonra da bu durumunu devam ettirdi: "Namı namii Hazreti Padişahiye olarak kavanin-i mevzua dairesinde umur ve muamelât-ı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır"³.

Yalnız en yakın arkadaşlarına, zaferden sonra hükûmet şeklinin Cumhuriyet olacağını söylemişti⁴. İstanbul'da da "Cumhuriyet yapacaklar, Cumhuriyet!"⁵ diye bağırın Ali Rıza Paşa gibi bazı keskin görüşlü devlet adamları bunu anlamışlardı. Fakat Mustafa Kemal onlara yalnız *inkılâpçı* değil, aynı zamanda, kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmağa çalışmak lâzım geldiğini bilen büyük bir *diplomat* olduğunu göstermiştir⁶.

¹ Nutuk (1934), I s. 7; Tarih Vesikaları, II s. 12 (F. R. Unat); M. T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, I s. 80; G. Jäschke, Auftrag und Vollmacht M. Kemals vom 6.V.1919 (WZKM, Bd. 62, S. 264).

² Nutuk, I s. 9.

³ Aynı eser, s. 104.

⁴ M. Müfit Kansu, Atatürk'le beraber, s. 35, 74, 131.

⁵ Nutuk, I s. 167.

⁶ Nutuk, I s. 11; G. Jäschke, Büyük İnkılâpçı ve Diplomat Atatürk (V. Türk Tarih Kongresi, s. 14).

Cumhuriyete doğru giden yolda ilk adım Büyük Millet Meclisi'nin açılışı olmuştur. Meclis, "makam-ı muallâyı hilâfet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yeddi ecanipten tahlis" etmeyi kendisine görev edinmiştir⁷. Mustafa Kemal hesap verme raporunda millî hareket üzerinde durmuştur: "Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibarile Padişahımız Cumhuru İslâmın da reisidir. . . . Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydıla dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir Padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabili cevaz değildir. Şu halde *reissiz bir hükümet* vücuda getirmek zarureti içindeyiz. Fakat Meclisi âliniz . . . iradei milliyeyi bilfiil mukadderatı vatana vâziülyed ettiği için . . . artık onun fevkinde bir kuvvet mevcut değildir"⁸. Yabancı Hükûmetlere "Millet Meclisinin bir İcra Heyeti'nin . . . memleketin idaresini . . . eline aldığı (un *Comite executif . . . de l'Assemblée Nationale . . . a pris . . . en main le gouvernement du pays*)" bildirdi⁹. Bir Milletvekili demecinde, "Mustafa Kemal Paşa . . . Reisicumhur olacak diye, Anadolu'da hakikaten fena propagandalar vardır. . . ." dedi¹⁰.

Galip Devletlerin İstanbul Hükûmetini B. M. M.'nden bir delegasyon ile Sevres anlaşmasında yapılacak değişiklik için Londra'ya davet etmeleri üzerine, 20 Ocak 1921 tarihli *Teşkilâtı Esasiye Kanunu*'nun ilânı, onların zorıyla atılan ikinci adım oldu. Kanunun 3. üncü maddesinde şu husus belirleniyordu: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti*" unvanını taşır"¹¹. Bu sayede Mustafa Kemal Hariciye Vekili Bekir Sami'nin Misakı Millî'ye ait istekleri açıklayabilmesini ve Sadrazam Tefik Paşanın aynı zamanda Sultan Hükûmeti adına konuşmak üzere katılmasını sağlamış oldu¹².

Üçüncü adıma yine Devletler zorladılar. Mudanya Mütarekesini yalnız Ankara Hükûmetiyle imzaladıkları halde, Lozan Barış Konferansına Sultan Hükûmetini de davet ettiler. Bu durumda B. M. M., İstanbul'daki şekli hükûmeti 16 Mart 1936/1920'den itibaren ve

⁷ T. B. M. M. Zabıt Ceridesi (1940), I s. 137 (2 sayılı kanun).

⁸ Zabıt Ceridesi, I s. 31-32.

⁹ G. Gaillard, *Les Turcs et l'Europe*, p. 172; Documents on British Foreign Policy 1919-1939, First Series, Vol. XIII, No. 58.

¹⁰ Zabıt Ceridesi, I s. 53.

¹¹ 85 sayılı kanun.

¹² The Morning Post, 24 Şubat 1921.

ebediyen tarihe müntakil addeylediğine dair anmağa değer kararını verdi¹³. İç ve dış politika sebeplerinden dolayı Mustafa Kemal, halifelğin sürdürülmesine geçici olarak müsaade etti; fakat bir nevi şeriat üzerine bilgili kişilerin, halifeye haklar verilmesini deneyecekleri önceden bilindiği halde, gerçekten herhangi bir egemenlik yetkisine sahip değildi. Bunun sonucunda beliren kuşkuları Mustafa Kemal 16 Ocak 1923 günlü basın toplantısında pek mühim beyanatıyla giderdi¹⁴. Konuşmasının bir yerinde şunları söyledi: “Ankara pek alâ merkez olabilir, esasen hadisât da orasını merkez yapmıştır. . . Cumhuriyet şimdi mevzû-ı bahis değildir”¹⁵.

Ancak Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasından sonra Mustafa Kemal önce güvendiği bir çevrede, Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunur bir halk devletidir¹⁶, ondan sonra Muhabir Hans Lazar’ın ricası üzerine yapılan görüşmede; Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır, şeklinde açık ifadelerde bulunmuştur¹⁷. Bu cümlelerin kapsadığı programı Türk milli ordusu İstanbul’a girdikten sonra iki aşamada uyguladı:

1 — 13 Ekim 1923: Türkiye Devletinin makarrı idaresi, Ankara şehridir (27 sayılı karar);

2 — 29 Ekim 1923: Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir (364 sayılı kanun).

1927 tarihli büyük Nutkunda Cumhuriyetin ilânının nekadar dramatik bir tarzda olduğunu ve B. M. M. görüşmelerinin sonunu ne ustalıkla bir karara bağladığını ayrıntılarıyla anlatıyor. 28 Ekimde arkadaşlarına: *Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz*¹⁸, demek için milletvekillerinin Fethi Kabinesinin çekilmesinden sonraki kararsızlıklarından yararlandı. Halk Fırkası grupunun toplantısında önce bulunmadığı sırada, birçok milletvekilleri dahilen ve haricen kuvvetli bir hükümete kesin ihtiyac olduğu üzerinde durdular¹⁹. İçeriye

¹³ 308 sayılı karar.

¹⁴ İsmail Arar, Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (1929’da Milliyet gazetesinde “Gazi ve İnkılâp” adı altında yayımlanan stenografların tuttuğu metinden alınmıştır).

¹⁵ İ. Arar, s. 32, 37.

¹⁶ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 319.

¹⁷ Neue Freie Presse (Viyana), 23 Eylül; A. S. D. III s. 64.

¹⁸ Nutuk, II s. 268.

¹⁹ orada, s. 270.

davet olunduğunda, şimdiye kadar kuvvetli bir hükümet kurulmasının, vekillerin her birinin B. M. M. tarafından seçilmesini gerektiren kanunla engellenmiş olduğuna onları inandırdı²⁰. İsmet Paşa ile birlikte hazırladığı kanun lâyiha müsveddesile bu şöyle değişecekti:²¹ “B. M. M., Cumhurbaşkanını ve o, kabinesini kendisi kuracak olan Başvekili seçer”. Bu teklif kısa bir görüşmeden sonra kabul edildi ve buna göre hemen Mustafa Kemal oy birliğiyle Cumhurbaşkanlığına seçildi. Bir söyleyle teşekkür ederken şunları söyledi: “... Türkiye Devletinin ... mahiyeti beynelmilel marûf unvanile yadedildi... Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismile, cihanı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır... Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz”²².

Burada görüldüğü üzere 1920'den beri mevcut olan idare şekline sadece adını koyma söz konusu olunca, çözümü gereken hilâfet sorunu da bu suretle kolayca anlaşılmış oluyor. Çünkü Cumhurbaşkanının yanında ayrıca bir halifenin artık yeri olamazdı. Mustafa Kemal İslâm âleminin beklenen protestosunun ancak kısa süreli olacağını anlamıştı. Hint Müslümanları onun halifeliği kendi üzerine almasını tavsiye ettiklerinde, fikirlerini gülünç bularak reddetti. Çünkü tüm İslâm âlemini kendi arzu ve tekliflerini kabul etmeleri için harekete getirebilir miydi?²³ Halifeliğin kaldırılmasına ilişkin gerekçe çok daha uygundu: “Hilâfet, hükümet ve cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülğadır”²⁴.

Cumhuriyetin ilânı yeni Türkiye tarihinde hakkıyla bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Çünkü o güne kadar Mustafa Kemal çok güçlü kişiliğiyle düşmanlardan oluşan bir dünyaya karşı savaşıyor onun *istiklâlini* kazanmayı başarırken, her alanda ilerlemeyi öngören

²⁰ 3 sayılı kanun (2 Mayıs 1920).

²¹ Nutuk, II s. 269. Cebesoy, Siyasî Hâtıralar, II s. 60'a göre M. Kemal önce birkaç Milletvekiline birer lâyiha hazırlattı. Fakat onları uzun ve çok zaman alıcı buldu: “Bu sebeple emrivaki tercih ettim”.

²² Nutuk, II s. 276-277.

²³ Nutuk, II s. 303.

²⁴ 431 sayılı kanun (4 Mart 1924).

büyük *devrimini* aynı başarıyla uygulamaya koymayı ve üstelik Türkiye Cumhuriyetine Avrupa milletleri topluluğunda önemli bir yeri sağlamayı bilmiştir. Ebüzziyazade Velid 21 Ocak 1923 tarihli Tevhidi Efkârda şunu yazdı: “Başkumandan bugüne kadar bir *mücahit* idi, bundan sonra bir *müceddit* olmaya azmetmiştir”²⁵.

²⁵ İ. Arar, s. 68.

